

UNIwersytet Warszawski - Filia w Białymstoku

POGRANICZE

Studia Społeczne

Tom VI

Numer specjalny

**POLSKIE BADANIA
NAD MNIEJSZOŚCIAMI KULTUROWYMI**
Wybrane zagadnienia

pod redakcją

**GRZEGORZA BABIŃSKIEGO, JANUSZA MUCHY
I ANDRZEJA SADOWSKIEGO**

Wydawnictwo Filii Uniwersytetu Warszawskiego

Białystok 1997

SPIS TREŚCI

Janusz MUCHA, <i>Mniejszości kulturowe w Polsce i ich wizje kultury dominującej. Stan badań nad wybranymi mniejszościami i nowy projekt badawczy</i>	5
Andrzej SADOWSKI, <i>Polscy Białorusini na temat Polaków i kultury polskiej. Stan badań</i>	26
Grzegorz BABIŃSKI, <i>Stan badań nad mniejszością ukraińską w Polsce</i>	52
Danuta BERLIŃSKA, Teresa SOŁDRA-GWIŹDŹ, <i>Ludność rodzima i mniejszość niemiecka w Polsce. Stan badań</i>	73
Kazimierz KOWALEWICZ, <i>Od praktykowania utopii do działań kulturowych. Krótki szkic skutków zaistnienia pewnej utopii wraz z bibliografią</i>	104
Barbara FATYGA, <i>Analiza stanu badań nad kulturą młodzieżową i grupami subkulturowymi w Polsce</i>	120
Katarzyna OSIŃSKA, Anna ŚLIWIŃSKA, <i>Spoleczności permanentnego ubóstwa. Stan badań</i>	139
Paweł ZAŁĘCKI, <i>Kościół rzymskokatolicki w Polsce współczesnej. Główne kierunki dotychczasowych badań oraz propozycje badawcze</i>	148
Nota o autorach	161

Paweł Załęcki

**KOŚCIÓŁ RZYMSKOKATOLICKI
W POLSCE WSPÓŁCZESNEJ
Główne kierunki dotychczasowych badań
oraz propozycje badawcze**

1. Wstęp

Kilka ostatnich lat przyniosło znaczący wzrost zainteresowań badawczych związanych z analizami kościołów oraz różnych grup religijnych w Polsce. Ważne miejsce zajmują tu analizy Kościoła rzymskokatolickiego. Opublikowane rozprawy w zdecydowany sposób poszerzają naszą wiedzę dotyczącą funkcjonowania grup religijnych (głównie tzw. Nowych Ruchów Religijnych). Silnie prezentuje się dorobek ośrodków naukowo-badawczych, zajmujących się szeroko rozumianą socjologią czy statystyką Kościoła rzymskokatolickiego. Pojawiają się (zarówno w kraju jak i za granicą) ważne prace dotyczące przemian religijności i stosunków państwo-Kościół w społeczeństwach postkomunistycznych. Z ustaleń tychże prac warto skorzystać. Nie opublikowano jednakże do tej pory wyników badań, które podjęłyby problem określenia kulturowego statusu Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w perspektywie problematyki kultury dominującej i mniejszościowej. Zresztą badań podejmujących problem tego czym i jaka jest kultura dominująca w Polsce prowadzonych jest niewiele. Brak jest również prac wiążących występowanie napięć, konfliktów i działań wspólnych pojawiających się między państwem i kościołem z kulturowo mniejszościowym bądź dominującym statusem tychże instytucji. Brak równocześnie prac analizujących wpływ działań Kościoła na przemiany funkcjonowania Państwa.

2. Stan badań

Najczęściej spotykam, jak się zdaje, motywem analiz Kościoła rzymskokatolickiego przeprowadzanych w latach 90-tych jest rejestracja i analiza przemian Kościoła w powiązaniu z szerszymi zmianami syste-

mowymi. Przegląd prac podejmujących taką problematykę wskazuje, że analizy te najczęściej dotyczą kościoła instytucjonalnego. W szerszej perspektywie analizy religijności społeczeństwa polskiego badania empiryczne zdają się wskazywać na przemiany religijności polskiej. Owe przemiany jednakże, niekoniecznie świadczyć muszą o zmierzchu religijności [Piwowarski i Styk 1993; Borowik i Zdaniewicz 1996].

Podejmowane analizy przemian sytuacji Kościoła w Polsce często wskazują, iż kierunek owych zmian nie jest jasny. Wskazując na przemiany tradycyjnego kontekstu funkcjonowania Kościoła w Polsce mówi się jednocześnie o przemianach idących w kierunku od *Kościola ludu* do *Kościola wyboru*, podkreślając jednakże widoczną *ociężałość* dynamiki rozwojowej owego procesu [por. Piwowarski 1996].

W ramach analiz religijności społeczeństwa polskiego często wskazuje się na wzrost krytycznych postaw wobec Kościoła instytucjonalnego w porównaniu z okresem sprzed 1989 r. [por. Szawiel 1996]. Utrata przez Kościół, wraz z pojawieniem się systemu demokratycznego w Polsce, specyficznego *monopolu* na religijne organizowanie życia społecznego, a właściwie długa tradycja tegoż *monopolu* wydaje się wprowadzać wyraźne konsekwencje dla obecnego statusu Kościoła w ramach publicznego dyskursu. Trafnie zdaje się diagnozować w jednym ze swych badań Tadeusz Szawiel, twierdząc, iż kwestie sporne dotyczące miejsca religii czy miejsca Kościoła w Polsce współczesnej są niemal całkowicie przesłonięte poprzez definiowanie Kościoła niemal wyłącznie poprzez jego wymiar instytucjonalny [*op. cit.*].

Wielka siła manifestowania instytucjonalnego wymiaru Kościoła, który to wymiar w swym zewnętrznym przejawie wydawał się o wiele silniejszy od innych aspektów czy funkcji pełnionych przez Kościół (np. funkcji religijnych) w okresie funkcjonowania państwa niedemokratycznego wydaje się być zrozumiała. Na pewno wymiar ten jawił się wówczas jako znacznie jaskrawszy w zestawieniu z Kościołem rzymskokatolickim w krajach Europy Zachodniej i Ameryki Północnej. Zasadniczy powód, generujący tego typu sytuację wydaje się być całkiem prosty. W okresie komunizmu Kościół rzymskokatolicki pełnił polityczną funkcję opozycji względem organizacji państwa i jego ideologii. Z tych to między innymi względów Kościół stale wzmacniał i rozbudowywał swój wymiar instytucjonalny – aby przezeń podejmować raz dialog, raz to dyskusje i spory z instytucjami państwa.

W socjologii polskiej podjęte zostały analizy roli i doświadczeń Kościoła w warunkach zmiany systemowej [Zdaniewicz 1993, Stachowski 1993, Mariański 1993]. W analizach tych autorzy koncentrują się na po-

siadanych przez Kościół różnorodnych zasobach społeczno-kulturowych, upatrując w nich szansę szeroko rozumianego Kościoła dla sprawnego odnalezienia się w nowo wyłaniającej się rzeczywistości (Zdaniewicz); wskazują na kryzys, jakiego doświadcza Kościół w Polsce oraz na radykalizację pełnionych przezeń misji, omawiają brak przygotowania Kościoła do wyzwań funkcjonowania w społeczeństwie pluralistycznym (Stachowski). Podjęto tam także analizy wysiłków Kościoła zmierzających do odnalezienia nowych form jego obecności w życiu publicznym, omówiono związki Kościoła z ustawodawstwem państwowym i działalnością polityczną, postawiono tezy o możliwej utracie przez Kościół rzymskokatolicki w Polsce *swej dominującej pozycji na współczesnym rynku światopoglądowym* (Mariański).

Badania nad doświadczeniami Kościoła w nowej sytuacji społeczno-politycznej obejmują nie tylko problematykę wpływu tej sytuacji na funkcjonowanie Kościoła, ale także zagadnienia wpływu samego Kościoła na rzeczywistość zewnętrzną. Ta ostatnia problematyka poruszana jest jednakże jedynie pobieżnie (por. Zdaniewicz 1994, Gowin 1995).

Prowadzone analizy przemian religijności społeczeństwa polskiego zdają się wskazywać nie tylko na przewagę przekształceń jakościowych nad ilościowymi, ale także na pojawianie się w jej ramach nowych, interesujących zależności [por. Koseła 1993].

Ciekawie prezentują się wyniki ogólnopolskich sondaży opinii publicznej dotyczących szeroko rozumianej obecności i roli Kościoła w życiu publicznym.

Pierwsze oznaki przemian w szerokim, społecznym poparciu dla Kościoła zaobserwowano tuż po rządowej decyzji, podjętej pod presją Episkopatu Polski, o przywróceniu nauki religii w szkołach publicznych latem 1990 r. Sytuacja ta oraz jej różnorodne społeczne konsekwencje zostały solidnie opisane w polskiej literaturze socjologicznej (por. Kiciński, Koseła i Pawlik 1995). Badania wykazały, iż generalnie społeczeństwo zaakceptowało wprowadzenie religii do szkół. Dorosła reprezentacja społeczeństwa polskiego jako najważniejsze konsekwencje wprowadzenia religii do szkół postrzegała możliwość wzrostu poziomu moralności w społeczeństwie oraz ewentualnych konfliktów na tle nietolerancji religijnej¹.

Badania z początku 1994 r., w ramach prowadzonych przez OBOP badań dotyczących opinii o Kościele i konkordacie, ustaliły, iż niespełna połowa badanych akceptuje umowę pomiędzy Polską a Stolicą Apostol-

¹ Por. *Opinie o wprowadzeniu religii do szkół. Komunikat z badań*, Warszawa, OBOP, wrzesień 1990 r.

ską przy 1/4 opinii nieakceptujących takiego rozwiązania. Badania wykazały, iż w ciągu ostatnich lat zmniejszyła się co prawda ilość osób uznających, iż Kościół odgrywa istotną rolę w życiu kraju oraz uznających, iż rola ta jest zbyt duża, to jednakże dominuje pogląd, iż Kościół jest nadto uwikłany w politykę. Wzrastać też wydaje się powszechność postrzegania Kościoła jako jednej z wielu instytucji życia publicznego – świadczyć może o tym wzrost odsetka osób uważających, iż Kościół winien płacić podatki państwu na takich samych zasadach jak inne organizacje i instytucje (z wyłączeniem jednakże pieniędzy zbieranych na tacę)².

Analizy porównawcze wyników badań z lat 1989-1994 wskazują na przemiany poziomu zaufania do Kościoła (i sympatii do Prymasa). Do lata 1993 r. obserwowano stały spadek poziomu zaufania i sympatii. Od jesieni 1993 r. do marca 1994 r. nastąpiło stopniowe odwrócenie tendencji spadkowych. Jednakże na przełomie wiosny i lata 1994 r., w związku jak się wydaje z nasilającymi się sporami o prawną regulację aborcji i sporami o konkordat, pojawiły się znowu tendencje spadkowe. Jednocześnie 2/3 Polaków uważa, iż zaangażowanie Kościoła w życie polityczne kraju jest za intensywne³.

Na początku 1995 r. 72% badanych stwierdza, iż Kościół posiada zbyt duży wpływ na życie polityczne. Jednocześnie, co ciekawe, zdecydowana większość Polaków (78%) uważa, że rola Kościoła jest tam istotna. Przekonanie o tym, że Kościół nie powinien bezpośrednio angażować się w działalność polityczną niekoniecznie oznacza, że nie powinien on wywierać żadnego wpływu na funkcjonowanie państwa. Niespełna połowa badanych uważa, że instytucje państwowe winny kierować się w swych działaniach zasadami społecznej nauki Kościoła (reprezentanci opinii przeciwnej są mniej więcej równo liczni)⁴. Podobny poziom nasilenia poglądów związanych z zaufaniem do Kościoła oraz oceną jego roli i zaangażowania w politycznym życiu Polski potwierdzają badania przeprowadzone przez OBOP w maju 1996 r.⁵

Ważne miejsce w badaniach dotyczących form obecności Kościoła rzymskokatolickiego w życiu politycznym Polski zajmuje również kwestia stosunku katolików do problemu aborcji (por. Nawojczyk i McCutcheon 1996) oraz zaangażowania Kościoła instytucjonalnego jak i grup wiernych w batalii antyaborcyjnej (por. Chałubiński 1994, Kolarzowski

---

² Por. *Opinie o Kościele i konkordacie*, Warszawa, OBOP, luty 1994 r.

³ Por. *Opinie o religii i Kościele katolickim w latach 1989-1994*, Warszawa, OBOP, wrzesień 1994 r.

⁴ Por. *Rola Kościoła katolickiego w Polsce*, Warszawa, OBOP, luty 1995 r.

⁵ Por. *Czy ufamy Kościołowi*, Warszawa, OBOP, czerwiec 1996 r.

1994). Analizy dotyczące kwestii drugiej często podkreślają istnienie różnic w nastawieniach względem spraw powyższych pomiędzy klerem a katolikami świeckimi.

3. Propozycja badawcza

Jak już wspomniano na początku, brakuje opublikowanych wyników badań, które podjęłyby problem określenia kulturowego statusu Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w perspektywie problematyki kultury dominującej i mniejszościowej. Od ponad roku uczestniczę jednakże w badaniach dotyczących tej problematyki.

Kościół rzymskokatolicki jest największą religijną organizacją funkcjonującą w Polsce, związaną silnie od ponad tysiąca lat z państwowością i kulturą. O znaczeniu miejsca Kościoła w polskiej rzeczywistości społeczno-kulturowej świadczy fakt, iż około 93-94% Polaków w swych deklaracjach przyznaje się do przynależności do Kościoła katolickiego. Na przełomie lat 80. i 90. sondaże opinii publicznej informują, iż pozytywne ocenianie wpływu Kościoła na życie społeczne sięga zenitu – osiągając ponad 90% pozytywnych ocen wśród respondentów (przy kilkuprocentowej reprezentacji opinii przeciwnej). Jednakże już w sześć lat później na przełomie roku 1995 i 1996 korzystnie działalność Kościoła dla kraju ocenia tylko około połowa ankietowanych. Grupa osób deklarujących przeciwną opinię jest nieomal równie liczna. Spadku zaufania do Kościoła wydają się nie tłumaczyć w zadawalający sposób często spotykane interpretacje podejmowane w ramach perspektywy *paradygmatu sekularyzacyjnego*. Sondaże opinii publicznej wskazują nawet na wzrost w ostatnich latach odsetka osób deklarujących się jako wierzące. Co ciekawe, a jak uważam ważniejsze, przemianom ulegają również relacje strukturalne: umiejscowienie Kościoła w odniesieniu do instytucji państwa.

4. Problematyka badań. Podstawowe pojęcia

Biorąc pod uwagę wypowiedzi często formułowane zarówno przez członków Kościoła jak i osoby doń nie należące, Kościół może być określany i postrzegany jako kulturowo dominująca w społeczeństwie polskim grupa społeczna. Pojawia się wiele sytuacji, szczególnie na scenie wydarzeń publicznych, w ramach których zwierzchnicy kościelni są w stanie narzucić innym osobom (w tym tzw. *osobom publicznym*) przestrzeganie wzorów aprobowanego przez Kościół systemu normatywnego

wraz z towarzyszącymi mu wzorcami działania. Jednocześnie można zaobserwować podejmowanie przez oficjalnych reprezentantów Kościoła działań zmierzających w kierunku monopolizacji definiowania konkretnych sytuacji społecznych jako *jedynie* prawidłowych czy pożądanych. Wiele zachowań hierarchów oraz często oficjalne stanowisko Kościoła w konkretnych kwestiach jak i stwierdzenia niektórych publicznych osób spoza Kościoła wydają się silnie wzmacniać tezę, iż Kościół rzymskokatolicki w Polsce jest grupą kulturowo dominującą.

Niektórzy, w tym również wysoko postawieni w kościelnej hierarchii, przedstawiciele Kościoła są w tym samym czasie zwolennikami opinii, iż jest on prześladowany, zaś sfera religijnej oraz nawet ogólnospołecznej życia jego członków jest traktowana w społeczeństwie polskim w sposób marginalny.

4.1. Przedmiot badań

Podstawowym przedmiotem analizy jest Kościół rzymskokatolicki w Polsce. Przyjmowane tu rozumienie tego pojęcia nawiązuje bezpośrednio do społecznej praktyki jego pojmowania i występować będzie w znaczeniu węższym oraz szerszym.

Znaczenie węższe ograniczone jest do samej tylko hierarchii kościelnej, czy też bardziej ogólnie do kościoła instytucjonalnego. Przez Kościół instytucjonalny rozumiem tu całość formalnych relacji i stanowisk władzy w Kościele, całość ściśle określonej w jego ramach hierarchii odpowiedzialności i przywództwa, a także funkcjonujące w nim instytucje. Planowane analizy Kościoła w tym rozumieniu obejmują konkretnych biskupów oraz wybrane ciała kolegialne (np. Episkopat Polski).

Znaczenie szersze traktować będzie Kościół jako całą wspólnotę wiernych. Kościół ujmowany jako wspólnota posiada zdolność narzucania swoim członkom zunifikowanych norm i wartości, głównie moralnych, oraz zbioru zestandaryzowanych zachowań bazujących mniej lub bardziej bezpośrednio na jego doktrynie i dogmatach (szerzej – ideologii grupowej) oraz zdolność do kontroli działań wiernych. Badania Kościoła w drugim rozumieniu ograniczone zostały do wybranych, charakterystycznych, ale jednocześnie znaczących podgrup przedstawicieli. Przyjmując w analizach raz to węższe, raz to szersze rozumienie Kościoła, będę traktował go zawsze jako konkretną *grupę kulturową*.

Grupę kulturową rozumiał będę tu jako grupę społeczną posiadającą własne, unikalne wzorce działań i zachowań, które wydają się być obce dla jednostek wywodzących się z innego społeczno-kulturowego *zaple-*

cza. Naczelną zasadę wyodrębniania grup kulturowych stanowi funkcjonująca w ich ramach wspólnota wartości (w tym poczucie odrębności od innych grup).

4.2. Dominacja i podporządkowanie

Szersza dyskusja nad problemem *dominacji*, *podporządkowania* oraz *mniejszości* i *większości*, traktowana jako teoretyczne wprowadzenie i podstawa badań została już przeze mnie w dużym stopniu przeprowadzona. Najogólniej jednakże uznaję, iż terminy *dominacja*, *podporządkowanie* odnoszą się do określonego kształtu stosunków społecznych pomiędzy przynajmniej dwiema grupami społecznymi (dlatego też chodzi tu będzie głównie o dominację kulturową). Terminy *mniejszość*, *większość* dotyczą zaś cech konkretnych grup, przy czym *większość* rozumieć będę w ilościowym znaczeniu, *mniejszość* zaś w znaczeniu społeczno-kulturowym (jako *bycie* przedmiotem zbiorowej dyskryminacji).

4.3. Kultura i grupy kulturowe

Jednym z głównych założeń socjologii humanistycznej jest przekonanie, iż rzeczywistości społecznej nie można zrozumieć bez wzięcia pod uwagę sensu, znaczeń i wartości będących udziałem działających uczestników zdarzeń społecznych. Uznając jednakże, iż rzeczywistość owa ma charakter kulturowy, trzeba obrać konkretne znaczenie terminu *kultura* – szczególnie w aspekcie kultury konkretnej grupy społecznej. Dla potrzeb rozprawy doktorskiej i analiz pojęcie *kultura* rozumiał będę w stosunkowo wąskim znaczeniu, jako system wyuczonych, przekazywanych na drodze transmisji międzypokoleniowej zobiektywizowanych wartości, norm, wzorów zachowania, idei oraz wierzeń, wyrażających się zarówno w materialnych, jak i niematerialnych wytworach, wspólnych dla przedstawicieli danej zbiorowości społecznej (grupy kulturowej). Rozumienie powyższe nawiązuje silnie do koncepcji kultury Ralphi Lintona, będąc poszerzonym o elementy *normatywno-aksjologicznego* aspektu kultury, podnoszonego silnie w twórczości m.in. Antoniny Kłoskowskiej.

4.4. Kościół rzymskokatolicki na polskiej scenie publicznej

W ramach strukturalnego porządku społeczeństwa polskiego, określanego, moim zdaniem, m.in. silnie relacje nad- i podrzędności, ale także i w ramach porządku kulturowego, lokalizuje się największa – biorąc pod

uwagę deklarację przynależności jej członków – instytucja funkcjonująca w naszym społeczeństwie. Polski Kościół rzymskokatolicki jest włączony w różnorodne relacje i współzależności społeczne. Jest obecny aktywnie w ramach niemal wszystkich sektorów polskiego życia społecznego i to w znacznie szerszym zakresie niż niecałe dziesięć lat temu. W ramach dokonujących się obecnie przemian, tj. w ramach zasadniczej przebudowy struktur społecznych, gospodarczych, politycznych, a i świadomościowych, Kościół zaczął pełnić funkcję jednej z podstawowych społeczno-politycznych sił opiniotwórczych (także w sytuacji gdy opinie formułowane są w sposób opozycyjny względem jego reprezentantów).

W odniesieniu do przekształceń polskiej rzeczywistości kulturowej stawiam w pracy pytania i hipotezy dotyczące kierunku i kształtu przewartościowania udziału Kościoła w ramach polskiej sceny publicznej, zakresu jego społecznego oddziaływania oraz tego, w jakim zakresie i czy w ogóle możliwe jest do utrzymania przez dłuższy czas przez Kościół jego pozycji. Przypuszczać należy, że zmianie ulega umiejscowienie Kościoła w ramach zasadniczych struktur nad- i podrzędności. Kategorie *nad-* i *podrzędności* posłużą opisowi Kościoła ujmowanego jako grupa kulturowa. Kategorie owe obejmą tu problematykę dominacji, podporządkowania, większości i mniejszości. Poszerzona zostanie ona o wskazanie na możliwe obszary dominacji i podporządkowania.

5. Problemy badawcze, założenia, hipotezy badawcze

Główny problem podejmowanych badań to udzielenie odpowiedzi na pytanie o to, czy charakter Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w dobie współczesnej można określić jako *mniejszościowy* czy też *dominujący* oraz jaka jest specyfika owej dominacji czy podporządkowania. Inne pytania stawiane projektowanym badaniom dotyczą dalszych aspektów głównego problemu badawczego.

W ramach ww. naczelnego problemu, w badaniach na drodze analizy naukowej podejmuję próbę lokalizacji i wyodrębnienia w ramach polskiego dyskursu publicznego głównych sfer zachodzenia stosunków dominacji-podporządkowania, w których uczestniczy(ł) Kościół oraz analizę charakteru obecnego uczestnictwa Kościoła w tych sferach (wraz z analizą porównawczą tych relacji w okresie PRL-u).

Opis przekształceń społecznego obrazu i statusu Kościoła dokonywany jest w oparciu o przestudiowanie opinii reprezentantów wybranych, kluczowych grup społecznych społeczeństwa polskiego. Chodzi mi głów-

nie, ale nie wyłącznie, o grupy funkcjonujące w ramach Kościoła w szerszym znaczeniu. Tak sformułowane problemy badawcze wchodzą w skład głównego zadania badawczego tj. określenia wpływu publicznej postawy Kościoła rzymskokatolickiego na kształt i działania państwa w perspektywie kulturowego statusu dominacji/podporządkowania Kościoła.

5.1. Założenia

W pracy tej przyjmuję kilka istotnych, z punktu widzenia badań, założeń co do charakteru analizowanej rzeczywistości. Najważniejsze z nich to:

- uznanie, iż przed rozpoczęciem w Polsce procesu głębokiej transformacji ustrojowej, w ramach dyskursu publiczno-politycznego funkcjonowała w świadomości społecznej wyraźnie postrzegana i dominująca formacja socjalistyczna o silnym wymiarze polityczno-ideologicznym,
- uznanie, iż w okresie tym miała równocześnie miejsce, głównie w ramach kulturowego dyskursu poza sferą publiczno-polityczną, dominacja formacji katolickiej (chrześcijańsko-narodowej),
- uznanie, iż wzajemne oddziaływanie na siebie owych formacji (oraz sfer ich wpływów) było jasno postrzegane oraz na ogół wyrażenie wartościowane przez różne grupy społeczne,
- uznanie, iż rozpoczęcie w Polsce procesu przemian ustrojowych silnie wpłynęło na zmianę powyższych relacji, zniósło dominację polityczną kulturowej formacji socjalistycznej oraz osłabiło jasność w postrzeganiu głównych aktorów sceny publicznej i pozapublicznej,
- uznanie, iż nastąpiło przewartościowanie owych sfer wpływów, wzorców zachowań i związanych z nimi systemów normatywnych. Przewartościowanie to oraz jego podstawowe cechy dają się ustalić na drodze badawczej.

W związku m.in. z powyższymi założeniami oraz obserwacją sceny publicznej w Polsce w latach dziewięćdziesiątych oraz na podstawie literatury przedmiotu uważam, że:

- wraz ze zmianami kształtu dyskursu publicznego w Polsce doszło do przemian umiejscowienia Kościoła zarówno w sferze publicznej jak i niepublicznej,
- doszło do wyraźnych przekształceń na płaszczyźnie stosunków Państwo-Kościół,
- Kościół podejmuje szereg działań, które pozwalają na zdjęcie zeń

- symbolicznego wizerunku *oblężonej twierdzy* i przypisanie cech dynamicznej grupy społecznej podejmującej próby poszerzenia wpływów na sfery do tej pory dlań niedostępne,
- Kościół zaczyna stanowić pod wieloma względami grupę zdecydowanie kulturowo dominującą,

5.2. Hipotezy badawcze

W obliczu przyjętych założeń i postawionych wyżej zagadnień wyłania się, jak sądzę, pięć pytań, które w oparciu o dotychczasowe rozeznanie przełożyć można na następujące badawcze hipotezy:

1. Manifestowany przez kluczowych reprezentantów Kościoła stan zagrożenia jego obecnego statusu jest poczuciem zagrożenia charakterystycznym potencjalnie raz to dla grupy dominującej (obawiającej się *konkurencji*), raz to mniejszościowej (dyskryminowanej przez grupę dominującą). W zależności od rodzaju podzielanego poczucia zagrożenia jego depozytariusze (poszczególne grupy) różnicują się wyraźnie w postrzeganiu rzeczywistości, w której funkcjonują.

2. Istnieją różnice w postrzeganiu i definiowaniu kulturowego statusu Kościoła przeprowadzane w jego obrębie przez możliwe do wyróżnienia znaczące grupy jego członków. Różnice te mają wpływ na stosunek tych grup do instytucji państwa oraz na podejmowanie (zaniechanie) przez te ugrupowania konkretnych działań publicznych. Grupy te obierają również różne względem instytucji państwa strategie działania.

3. Strategie owe, gdy wprowadzane są w życie, wywołują reakcje ze strony instytucji państwa. Faktycznie wywołują niekiedy przemiany funkcjonowania niektórych jego instytucji.

4. Obraz Kościoła, ujmowanego jako aktora polskiej sceny publicznej w aspekcie jego statusu kulturowego, ulega w społecznym odbiorze silnym przekształceniom i zróżnicowaniu. Charakter tych przekształceń jest identyfikowalny badawczo na drodze analiz tzw. *faktów obiektywnych* (np. postrzeganych stosunków międzygrupowych) oraz tzw. *faktów świadomościowych* (treści świadomości społecznej).

5. W związku z tym, iż wielu kluczowych reprezentantów Kościoła manifestuje często (w zachowaniach, deklaracjach, wypowiedziach i działaniach) szeroko rozumiane postawy poczucia stanu zagrożenia obecnego *statusu* Kościoła czy wręcz jego prześladowania, Kościół funkcjonuje w wielu aspektach jako mniejszość kulturowa.

6. Prace badawcze realizowane w ramach przygotowań rozprawy

Badania obejmują z jednej strony analizę materiałów zastanych, z drugiej własne badania terenowe. Ich realizacja zorganizowana jest trój-etapowo.

Pierwszy etap badań to pogłębiona analiza istniejącej literatury naukowej (głównie socjologicznej lecz nie wyłącznie) obejmującej:

- teoretyczne (w tym metodologiczne) analizy strukturalnego i funkcjonalnego wymiaru społecznych stosunków *dominacji* i *podporządkowania* (stosunki zależności); analizy procesów grupowego rozpoznawania swego (i *obcego*) statusu kulturowego; problematyka powstawania *dominacji kulturowej* i jej zależność od istniejących wewnątrzgrupowych uwarunkowań oraz zewnętrznych ograniczeń czy dyskryminacji; typy kształtowania się stosunków między *grupą dominującą* a *grupą mniejszościową* (grupami) w szerszej zbiorowości; teoretyczne zagadnienie *mniejszości* i *większości* w tym określenie najważniejszych atrybutów *mniejszości* ujmowanej jako zbiorowość kulturowa,
- analizy charakterystycznych aspektów systemów wartościująco-normatywnych oraz systemów działań (w tym ośrodków skupienia działań) wyodrębnionych wcześniej znaczących grup społecznych funkcjonujących w Kościele szeroko rozumianym,
- analizy dominujących orientacji (formacji) kulturowych okresu *przedtransformacyjnego* (przed 1989 r.) oraz potransformacyjnych przekształceń układu kulturowego w Polsce.

Etap ten obejmuje jednocześnie wyodrębnienie *płatczyzn*, na których dochodzi do przejawów zasadniczej konfrontacji działań Kościoła i jego reprezentantów z poszczególnymi sferami rzeczywistości wobec niego zewnętrznej. Dla uproszczenia za miejsce owego *kontaktu* przyjmuję, z pewnymi wyjątkami, obszar polskiej sceny publicznej w latach dziewięćdziesiątych.

Interesuje mnie tu również analiza sfer, w ramach których porusza się sam Kościół – mam tu szczególnie na myśli te działania i wypowiedzi jego członków, które stanowią niejako autokomentarz do sytuacji i miejsca Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce. W ramach tego etapu wypowiedzi te poddane są analizie poprzez badania źródeł zastanych. Stanowisko hierarchii kościelnej badane jest za pomocą analizy tekstów listów pasterskich, komunikatów z posiedzeń konferencji plenarnych Episkopatu Polski, wywiadów udzielonych przez biskupów, oraz innych wy-

powiedzi prasowych, którymi autorami są biskupi. Możliwe do zaobserwowania stanowiska kleru parafialnego diagnozowane są poprzez wykorzystaniem źródeł prasowych, zarówno tych, których autorami są księża jak i tych które o nich mówią.

W oparciu o dane i wiedzę zdobytą w wyżej opisany sposób, podejmuje się dalej dwa podstawowe działania. W oparciu głównie o metodologię badań jakościowych, skonstruowano by kwestionariusz wywiadu nieustrukturalizowanego oraz kwestionariusz ankiety (oba dotyczące postrzegania uprzywilejowanej bądź dyskryminowanej pozycji Kościoła w Polsce). Wywiad nieustrukturalizowany (magnetofonowy) planuję przeprowadzić wśród wybranych, kluczowych hierarchów Kościoła (wstępne rozeznanie potwierdza możliwość realizacyjną), oraz wśród wybranych przedstawicieli laikat u aktywnego. Badania ankietowe prowadzone byłyby głównie wśród kleru diecezjalnego oraz członków wspólnot i ruchów religijnych o charakterze fundamentalistycznym. Współbieżnie prowadzono by analizę postrzegania uprzywilejowanej bądź dyskryminowanej pozycji Kościoła w Polsce przez kręgi pozakościelne. Chodziłoby tu m.in. o analizę przekonań kluczowych reprezentantów Kościoła (ale i państwa) co do statusu kulturowego Kościoła, jego obecnego oraz pożądanego (w opinii owych reprezentantów) umiejscowienia w państwie i społeczeństwie polskim.

Trzeci i ostatni etap prac objąć miałyby końcową analizę oraz opracowanie wyników i ustaleń, jak i przygotowanie ich do publikacji.

7. Spodziewane efekty

Przewiduje się opublikowanie książki, ustosunkowującej się do wyżej przedstawionych problemów i zagadnień. Praca ta winna mieć jasne konsekwencje poznawczo-eksplanacyjne, poszerzając z jednej strony rozumienie zachodzących po roku 1989 procesów przemian kulturowych (w tym przemian świadomościowych) oraz ich dynamiki, z drugiej zaś strony objaśniać charakter przemian Kościoła, ich kierunków oraz dynamiki stosunków państwo-Kościół.

Bibliografia

Borowik Irena, Zdaniewicz Witold (red.). 1996. *Od kościoła ludu do kościoła wyboru. Religia a przemiany społeczne w Polsce*. Kraków: Nomos.

- Chałubiński Mirosław. 1994. *Polityka, Kościół, aborcja*, w: tenże (red.), *Polityka i aborcja*. Warszawa: Agencja Scholar, s. 89-153.
- Gowin Jarosław. 1995. *Kościół po komunizmie*. Kraków: Znak.
- Kiciński Krzysztof, Koseła Krzysztof, Pawlik Wojciech (red.). 1995. *Szkoła czy parafia? Nauka religii w szkole w świetle badań socjologicznych*. Kraków: Nomos.
- Kolarzowski Jerzy. 1994. *Polski spór o aborcję. Konsekwencje rozstrzygnięć legislacyjnych*, w: Mirosław Chałubiński (red.), *Polityka i aborcja*. Warszawa: Agencja Scholar, s. 173-191.
- Koseła Krzysztof. 1993. *Nowe zależności w religijności polskiej*, w: Irena Borowik, Andrzej Szyjewski (red.), *Religie i Kościoły społeczeństwach postkomunistycznych*. Kraków: Nomos, s. 137-148.
- Mariański Janusz. 1993. *Kościół katolicki w sytuacji przejścia od totalitaryzmu do demokracji*, w: tenże, *Religia i kościół w społeczeństwie pluralistycznym. Polska lat dziewięćdziesiątych*. Lublin: RW KUL, s. 219-275.
- Mucha Janusz. 1995. *Kultura dominująca jako kultura obca. Mniejszości kulturowe a grupa dominująca we współczesnej Polsce*, w: *Ludzie i instytucje. Stawanie się ładu społecznego. Pamiętnik IX Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego*. Lublin: UMCS, s. 105-120.
- Nawojczyk Maria, Allan McCutcheon. 1996. *Rozdźwięk z doktryną. Postawy amerykańskich i polskich katolików świeckich wobec legalności aborcji*. *Studia Socjologiczne* 1(140), s. 49-76.
- Piwowarski Władysław. 1996. *Od „Kościoła ludu” do „Kościoła wyboru”*, w: [Borowik i Zdaniewicz 1996], s. 9-16.
- , Józef Styk (red.). 1993. *Przemiany religijności społeczeństwa polskiego w świetle badań lubelskiego środowiska naukowego*. Lublin, PTS, LTN.
- Stachowski Zbigniew. 1993. *Kościół katolicki a proces transformacji społecznej*, w: [Stachowski i Wójtowicz], s. 33-39.
- , Wójtowicz Andrzej. 1993. *Antynomie transformacji w Polsce. Chryścijaństwo – Mniejszości – Liberalizm*. Warszawa, PTR.
- Szawiel Tadeusz. 1996. *Postawy i orientacje społeczne polskich katolików w trzy lata po rozpoczęciu reform politycznych i ekonomicznych*, w: [Borowik i Zdaniewicz 1996], s. 49-95.
- Zdaniewicz Witold. 1993. *Rola Kościoła katolickiego w procesach transformacji w Polsce*, w: [Stachowski i Wójtowicz], s. 7-18.
- Zdaniewicz Witold (red.). 1994. *Znaczenie Kościoła w pierwszych latach III Rzeczypospolitej*. *Studia Socjologiczno-Religijne* 16.